

Doktorandusz: **FERENCI SÁNDOR**

A gyulafehérvári egyházmegye papságának története

Tartalomjegyzék:

Bevezetés 3

1.A középkor papsága (1009–1556) 25

1.1. A székeskáptalan papsága 25

1.1.1. A székeskáptalan összetétele 27

1.1.2. A székeskáptalan papjainak javadalma és vagyoni állapota 48

1.2. Az egyházmegye területi vezetése 53

1.3. A lelkipásztorkodó papság 56

1.3.1. A papság felkészültsége 56

1.3.2. A papok megválasztása és kötelességeik 63

1.4. A papság lelkiisége 79

1.5. A papság fegyelme 93

2. A fejedelemség korának papsága (1556–1690) 105

2.1. A papság létszámának megfogyatkozása 105

2.2. Próbálkozások a paphiány enyhítésére 118

2.3. A lelkipásztorkodás keretei 131

2.4. Papi fegyelem a fejedelemség idején 142

2.5. A papság protektorai 150

3. Papság a Gubernium időszakában (1690–1867) 168

3.1. Papi utánpótlás-képzés és papszentelések 168

3.2. Központi papság (kanonokok) 176

3.3. Lelkipásztorkodás a katolikus restauráció sodrásában 186

3.4. Pasztoráció a Gubernium idején 198

3.5. Lelkipásztori gondok 217

3.6. A papság műveltsége 226

3.7. A papság anyagi helyzete 233

4. Az erdélyi papság 1867–1964 között 248

4.1. A papság a dualizmus idején 248

4.2. A papság az első világháború idején	268
4.2.1. <i>A megyéspüspök és papjai kapcsolata</i>	268
4.2.2. <i>A papság az első világháború után</i>	275
4.3. A papság a két világháború között	280
4.4. A papság a második világháború idején	292
4.5. A papság a kommunista diktatúra idején	312
4.5.1. <i>Próbálkozások a papság fizikai és erkölcsi tönkretételére</i>	315
4.5.2. <i>Békepapok és ellenállók</i>	327
4.5.3. <i>A börtönből kiszabadult Márton Áron és papjai</i>	342
4.5.4. <i>Összehangolt támadás a papság ellen</i>	348
Befejezés	359
Függelékek	362
Rövidítésjegyzék	405
Szó- és kifejezésjegyzék	406
Rezumat	409
Abstract	429

Kulcsszavak:

Középkor, egyházmegye, püspök, székeskáptalan, kanonok, dékánuság, plébánia, patronátus, papválasztás, végrendelet, zarándoklat, fejedelemség, országgyűlés, főnemesség, paphiány, vikárius, pápai kollégium, vizitáció, misszió, papság fegyelme, licenciátus, Gubernium, abszolutizmus, jozefinizmus, papképzés, zsinat, katolikus státus, dualizmus, felekezeti iskola, kepe, vegyesházasság, határőrök, alapítvány, világháború, tábori pap, menekülés, internálás, kommunista diktatúra, államosítás, purifikálás, körlevél, béke, szekuritáté, megfélemlít, lelkipásztorkodás, perek.

Tartalmi összefoglaló:

A gyulafehérvári egyházmegye ezeréves történelme folyamán mintegy 5–6000 olyan egyházmegyés (világi) papról van tudomásunk, akikről valamiféle írott dokumentum is fennmaradt. E papi létszám a különféle korokban és régiókban meglehetősen egyenetlenül oszlik meg. A 14. század elején például mintegy 500-an, két évszázad múlva pedig legalább kétszer annyian lehettek Erdélyben,¹ a 16. század végén viszont valójában csak a Székelyföldön voltak katolikus világi papok. A következő időszak rekatolizációs munkájának eredményeképpen pedig mind a hívek, mind a papok számbeli gyarapodása megfigyelhető. E papság egyéni és közösségi magatartását, szerepvállalását természetesen nagyban meghatározták a történelmi és földrajzi adottságok, s e soktényezős viszonyrendszer eredményeként beszélhetünk ma is erdélyi katolicizmusról. Erdély történetének különböző korszakaiban a *mélységet* és a *magasságot* egyaránt megtapasztaló papság csak úgy tudta megtartani a híveket a katolikus egyházban, hogy a hierarchiához ragaszkodva és a hívek lelki igényeit szem előtt tartva élt hivatásának. Sajnos erről a papságról kevés történeti munka született, összefoglaló pedig egyáltalán nem.

A dolgozat megírásához az ötletet az általam összeállított történeti papi névtár² adta, amely a Gyulafehérvári Főegyházmegye ezeréves évfordulójára jelent meg. A kötetben szereplő 5189 egyházmegyés pap neve és a hozzájuk kapcsolódó több-kevesebb információ nem elégséges ahhoz, hogy belőlük megismerjük azokat az egyháztörténeti korszakokat, amelyekben éltek, még kevésbé alkalmas arra, hogy általuk képet alkothassunk egy-egy korszakon belül a papok mindennapjairól, hogy megértsük például azokat a mozgatórugókat, amelyek egy-egy eseményhez való viszonyulását meghatározták. Nem utolsó sorban elengedhetetlenül fontos megismernünk a papságnak nemcsak a lelkipásztori munkáját, hanem egyéni életvitelét, szociális, kulturális, sőt politikai tevékenységét is. Ezeknek figyelembevételével készült el a gyulafehérvári (erdélyi) egyházmegye papságáról szóló összefoglaló a dolgozat, amely a történettudomány korszakolási konvenciói mentén négy nagy fejezetre tagolódik: középkor, a fejedelemség kora, Habsburg-korszak, a nagy politikai és társadalmi átalakulások kora (1867–1964). Erre a

---

¹ Vö. MAKKAI László: *Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526)*. In: *Erdély története I.* (főszerk. KÖPECZI Béla). Budapest 1988. 235–408. Itt: 371–372.

² FERENCZI Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest – Kolozsvár 2009.

korszakolásra, amely tulajdonképpen egy *gondolati segédeszköz*,³ azért volt szükség, mert az egyházmegye papságának a különböző történelmi korszakokban más és más kihívásokkal kellett szembenéznie, és ilyen módon a velük kapcsolatos események tárgyalása során jobb rálátásunk lehet, egy adott korszakon belül és attól függetlenül, a szűkebb témánkat, vagyis az egyházmegye papságát érintő kérdésekre.

Az első fejezet egy olyan korszak papjairól szól, amelyben az egyház és az állam között szoros a kapcsolat, mondhatjuk, a két intézményrendszer egymásnak függvénye volt. Igaz, a kutatás megállapította, hogy a 16. század első felére a városokban és falvakban az egyházi ügyek vezetése kisiklott a püspökök kezéből. A városokban a tanács rendelkezett, a falvakban és a mezővárosokban a földesurak mint kegyurak egészen magukénak tudták a templomot, a javadalmakat pedig azoknak adták, akiknek akarták.⁴ Ennek az lett a következménye, hogy a lelkipásztorkodó papság kiszolgáltatott helyzetbe került, ami az egyházi fegyelem lazulásához vezetett, mert a pap elsősorban a patrónus elvárásainak kellett hogy eleget tegyen.

Ebben a fejezetben a fentiek figyelembevételével igyekszem átfogó képet nyújtani a középkor egyházmegyés papságáról: dolgozatom e terjedelmesebb egysége az egyházmegyének Szent István királyunk általi 1009-es alapításától az egyházi vagyon 1556-os szekularizációjáig terjedő időszakokkal foglalkozik. Jóllehet a történészek a magyar középkor végét többnyire a mohácsi csatavesztés (1526) időszakára teszik, Erdélyben ez a korszak valamivel később, a katolikus hierarchia felszámolásával, illetve az egyházi vagyon szekularizációjával ért véget.⁵

Arra törekedtem, hogy a felvetett témákat ne a magyarországi papságtól elszigetelten tárgyaljam, hiszen Erdély, viszonylagos különállósága ellenére, a magyar királyság szerves része volt, ami azt jelentette, hogy például a magyar

---

³ Vö. CARR, Edward Hallett: *Mi a történelem?* Budapest 1995. 57

⁴ Vö. KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete*. Budapest 1985. 52.

⁵ A leideni Georg Horn *Arca Noe* c. munkájában (1666) 300 és 1500 közé helyezte a *medium aevum* korszakát. A hallei Christoph Cellarius volt az első, akinél megjelenik a jól ismert hármas séma, az ókor (*Historia antiqua*, 1685), az újkor (*Historia nova*, 1688) és a kettő közé eső középkor (*Historia medii aevi*, 1688). A *medium aevum* szerinte Nagy Konstantinnal kezdődött a kereszténység felvételével (313), és Konstantinápoly elestével ért véget (1435). Ezeket a kronológiai határokat a későbbiekben sokszor módosították. Különböző nemzeti történetírások gyakran saját történetük szakaszai szerint alakították e korszakolást: az angolok a Tudor dinasztia hatalomra kerülésétől számítani az újkor eljövételét (1485), a magyarok számára a mohácsi csatavesztés és a középkori magyar állam összeomlása jelöli ki a középkor végét (1526). Vö. KLANICZAY Gábor: *Bevezető gondolatok az európai középkorról*. In: *Európa ezer éve: a középkor I.* (szerk. KLANICZAY Gábor). Budapest 2004. 12–28. Itt: 14.

királyok itt is igyekeztek érvényesíteni kegyúri jogaikat. Ha az erdélyi egyházmegye⁶ papságát érintő kérdéseket tárgyalva csak az itteni történelmi eseményekre összpontosítunk, amelyek meghatározó módon alakították a történéseket, és máig is hatnak, akkor két jelentősebb eseményt kell megemlítenünk: a szászok betelepítését⁷ és az 1241-es tatárjárás utáni újjáépítési időszakot.⁸ Mindkét esemény döntően befolyásolta az egyházmegye papságának számbeli és nemzetiségi alakulását.

A szebeni prépostság és a brassói dékánuság szász papjai, mivel az esztergomi érsekséghez tartoztak, nem képezték vizsgáldásaim tárgyát. Ennek ellenére azokkal a szász papokkal, akik az erdélyi püspök joghatósága alá tartoztak, sokkal nagyobb terjedelemben foglalkozom, mint a magyar illetve a székely papsággal. Ennek az az oka, hogy a szász papság és az erdélyi püspök valamint a káptalana közötti ellentétek a teljes erdélyi középkort végigkísérték,⁹ ezeknek olykor egészen a pápáig eljutó írásbeli dokumentumai a gyulafehérvári hiteleshelyhez való földrajzi közelségük okán is fennmaradtak. Az előbbiekkal kapcsolatban azonban aránylag kevés levéltári adat áll rendelkezésünkre, pedig a pápai tizedjegyzékek alapján is tudjuk, hogy ekkor például Székelyföldön jelentős számú pap volt. Az adatok gyér volta talán azzal is magyarázható, hogy a róluk szóló oklevelek elpusztultak.

---

⁶ Az erdélyi egyházmegye, illetve püspökség alapításával kapcsolatban lásd bővebben MARTON József: *Az erdélyi püspökség alapítása a bizánci és a római egyház vonzásában*. In: *Minden kegyelem! A 65 éves Jakubinyi György érsek köszöntése* (szerk. MARTON József – OLÁH Zoltán), 395–407.

⁷ A német származású telepeseken kívül a középkori Magyarországra érkeztek *latin* nevezett francia anyanyelvű vallonok is, akik a városfejlődés mellett például a szőlőtermesztés új módszereinek meghonosításában is szerepet játszottak. A kifelé irányuló kolonizációnak ez a nagyon látványos és sok következménnyel járó folyamata a 12. század közepétől vált egyre intenzívebbé. A középkori expanzió lendülete a 13. század vége után megtört, a 14. század átalakulásaival, majd a pestisjárvány megjelenésével a század közepén a telepesszorgalmak időszaka lezárult. Vö. NAGY Balázs: *A gazdasági fellendülés kiindulópontja: a mezőgazdaság*. In: *Európa ezer éve: a középkor I.* (szerk. KLANICZAY Gábor). Budapest 2004. 223–232. Itt: 228–230.

⁸ Ez utóbbi dátumot követően egyre több oklevélben tűnnek fel a betelepített románok. Például 1276. május 8. után IV. László király a gyulafehérvári káptalannak megengedte, hogy Fylesd és Enud nevű, püspöki földektől elkülönített birtokai határára 60 román háznépet (mansiones) telepíthessen, és ezek mentesüljenek mindenféle királyi adótól, ötvenedtől, tizedtől. *Erdélyi Okmánytár I. kötet (1023–1300)* (szerk. JAKÓ Zsigmond). Budapest 1997. 342. reg. sz.

⁹ III. Béla király már 1189 előtt megengedte a szászoknak, hogy létrehozzák saját egyházi szervezetüket, prépostságukat. Ezt elismerte III. Celesztin pápa is. A szászok 1212-ben, felhasználva II. Andrással való jó kapcsolatukat, német feleségén keresztül megfogalmazták azon kérésüket, hogy saját püspökséget alapíthassanak, amely vagy a Szentszéknek, vagy az Esztergomi Érsekségnek lesz alávetve. Az erdélyi püspök nem tudott megbékülni a szászok függetlenségi törekvéseivel. Ez odáig fajult, hogy 1277-ben a szászok megtámadták Gyulafehérvárt. Kirobbant egy etnikai színezetű belháború a magyarok és a szászok között. Ez a feszültség még a 14. században is tartott. Ez idő alatt a szászok egy püspökséghez hasonló egyházi szervezetet hoztak létre. A nagyszebeni prépostság megszervezte a hét szász dékánátust. Ez utóbbi gyökeret eresztett Brassó környékén is. Vö. KRISTÓ, Gyula: *Ardealul timpuriu (895–1324)*. Szeged 2004. 198–199.

Az egyházmegye középkori papságának bemutatását az erdélyi székeskáptalan papságával kezdtem, amely dignitáriusaival és hivatalviselőivel tulajdonképpen a püspököt hivatott segíteni az egyházmegye kormányzásában. A káptalan a középkorban ugyanis széleskörű polgári tevékenységet fejtett ki. Ezen a téren első helyre kell tennünk a káptalan hiteleshelyi működését. A források szerint az erdélyi káptalan léte 1213-tól dokumentálható, az első név szerint is ismert gyulafehérvári kanonok, Henrik kolozsi főesperes neve 1199-ben már szerepel. Ugyanakkor a káptalannak már 1184 előtt kellett léteznie, mert az erdélyi püspök az említett évben a kalocsai érsekségnek kétezer márkát fizetett, kétszer annyit, mint a nagyváradai püspökség. Az egyházmegye zökkenőmentes kormányzását segítették továbbá a dékánok és az alesperesek. A szászok által lakott vidékeken dékánátusok voltak, élükön a dékánnal, a nem szászok lakta vidékeken pedig esperességek alakultak ki, amelyeket az alesperesek vezettek. Emez egyházi közigazgatási körzetek vezetői fontos szerepet játszottak az egyházmegye életében, ők voltak a papság közvetlen felettesei, vezetői. Az egyházi hierarchia alsó fokán álló alsópapságnak azonban dolgozatomban aránylag nagyobb teret szenteltem, létszámuk és pasztorációs tevékenységük okán is.

A lakosság számának növekedése, valamint az egyháziaknak nemcsak a lelkipásztorkodásban, hanem a társadalmi élet különböző területein betöltött szerepvállalása miatt egyre több papra volt szükség. Az sem elhanyagolandó, hogy a középkor vallásos emberében nagy volt a vonzódás a papi pálya iránt. A papság képzésének igazi otthonai a káptalani és kolostori iskolák voltak. Az utóbbiakat a világi papnak készülők is látogatták, a káptalani iskolákban pedig a világi papságon kívül civil pályára készülők ifjak is tanultak. Az egyetemek szervezéséig a világi papság legfelsőbb rendes iskolája a káptalani iskola maradt. A rendelkezésemre álló adatok alapján igyekeztem nyomon követni a forrásokban szereplő egyházi iskolai végzettségét is, amelyek alapján nyugodtan állíthatom, hogy középkori világi papságunk jelentős hányada, felkészültségét tekintve nem sokkal maradt el nyugatabbra élő társaitól. Erre a legjobb példa a többé-kevésbé ismert gyulafehérvári székeskáptalani tagok tudományos felkészültsége.

A katolikus egyház történelme folyamán állandó küzdelmet folytatott azért, hogy az egyházi hivatalok betöltése a világi hatalomtól függetlenül történhessen. Ez alól az erdélyi egyházmegye sem volt kivétel. Sajnos az egyházközségek patrónusai nem érték be azzal, hogy a birtokaikon épült templomokat magántulajdonuknak

tekintették, hanem a szomszédos nyugati államokban dívó gyakorlat példájára a templomok lelkészeit is teljesen a maguk hatalmából alkalmazták. Hiába küzdött az egyház századokon keresztül, hogy a lelkészek és javadalmasok ne a világi kegyurak önhatalmú alkalmazása folytán nyerjék el hivatalukat, hasztalan hozott szigorú törvényeket, a kegyurak még a 16. század elején sem voltak hajlandók lemondani erről, arra hivatkozva, hogy ez Szent István király kora óta mindig is így volt. Ennek az lett a következménye, hogy olykor visszás helyzetek alakultak ki. Megtörtént például, hogy a kegyurak egymás között nem tudták eldönteni, kit illet meg a papválasztás joga, amit a dolgozatban feldolgozott szászrégeni esettel szemléltetnek.¹⁰ Több 14. századi oklevélből kitűnik továbbá, hogy a megválasztott plébánosok nem elégedtek meg a püspöki megerősítéssel, hanem a pápa által is adományoztattak maguknak már elnyert javadalmat, hogy ezáltal nagyobb biztonságban élhessenek az egyházközségben. Természetesen a javadalmat elnyert plébánosoktól szigorúan megkövetelték, hogy kielégítsék a hívek lelki igényeit. Ennek ők többnyire eleget is tettek, sőt városi plébánosok nem elégedtek meg csupán a minimális számú istentisztelet megtartásával templomaikban, nevezetesen hogy egy napon egy misét mondjanak, a liturgikus ünnepeken pedig egy énekes misét és egy vesperást. Egy 1350 körüli okmány arról tanúskodik, hogy a tőlünk távolabbra fekvő besztercebányai Miasszonyunk plébánosa évente a nagy egyházi ünnepeken hat körmenetet tartott temploma körül. Nemcsak a szorosan vett lelkipásztori munka tartozott plébánosok feladatai közé, hanem gyakran segítségére voltak híveiknek a hivatalos ügyek intézésében. Néha az oklevelek kiállítása is a plébánosok feladata volt.

Közismert a középkor emberének mély vallásossága. Ahhoz, hogy e társadalom tagjai hitüket mélyebben és jobban megélik, segítségükre volt az a papság, amelynek vallásos lelkülete tetten érhető egyes külső megnyilvánulásokban: vallásos társulatokban és zarándoklatokban való részvételében, a szakrális építészeti támogatásában, vagy az életük alkonyán megírt végrendeleteikben. A középkori ember vallásosságának egyik legfontosabb kifejezési formája a vallásos társulatok voltak. Ezek a miséken, zsolozsmákon, körmeneteken való közös részvétel mellett többnyire gondoskodtak tagjaik ünnepélyes eltemetéséről, valamint fontos közösségi szerepet is játszottak. Ezek közé tartoztak a (con)fraternitasok vagy más néven kalandosok, testvérületek. 1467-ben négy bíboros adott búcsúengedélyt az erdélyi

---

¹⁰ Losonczi Bánffy István és testvére Albert kegyurak, ugyanis nem tudtak megegyezni a megüresedett szászrégeni plébánia (1453) betöltését illetően. Az ügy V. Miklós pápa elé került.

besztercei papi és laikus testvérületeknek, amelyek püspöki engedély-oklevelekkel rendelkeztek. Minden jel arra mutat tehát, hogy ebben a városban is működött papi testvérület. A magyarországi forrásanyag nem bővelkedik olyan jellegű leírásokban, amelyekből részletesen leírhatnánk legalább egy-két nagyobb zárandoklatot – még a legismertebb magyar zárandokok utazása esetében is sok a fehér folt. Kivételnek talán csak Lászlai János telegdi főesperes tekinthető. A középkorban a rászorulókról való gondoskodás többnyire a családra tartozott, a társadalmi gondoskodás elsősorban az egyházakat, ezen belül a szerzetesrendeket illette meg. Ugyanakkor megfigyelhető a társadalom és az egyház szoros együttműködése.

A dolgozatban természetesen ki kellett térnem a világi patrónusok, kegyurak templomépítő buzgóságára is, amelyekhez a lelki-szellemi háttérrel a papság biztosította. Olykor épp a papok voltak azok, akik templomot vagy kápolnát építtettek. A gerendi templom sekrestyeajtaja fölötti kőbe vésett, 1290-ből származó és a dolgozatban idézett felirat például a templomépítő István pap nevét örökíti meg. A vagyonnal rendelkező világi papok általában szabadon végrendelkezhettek. De az egyház mindig óhajtotta, hogy a vonatkozó világi törvények figyelembevételével készítsenek végrendeletet és javaiknak egy bizonyos hányadát hagyják az egyházra, amit a levéltári források tanúsága szerint meg is tettek.

Természetesen a papok mindennapjaihoz hozzátartoztak a különféle fegyelmi ügyek és konfliktusok, ők is megtapasztalták a társadalomban és a saját lelkükben jelentkező rosszat, amelyeknek következményeire a ma embere idegenkedve, és esetenként megbotránkozva tekint. Erdélyben a papság fegyelmét volt hivatott szolgálni az a Maternus püspök idejéből származó és a papokra vonatkozó szabályzat, amelyet Ferenc berethalmi plébános és medgyesi dékán írt le. Ebből megtudhatjuk, hogy az év bizonyos időszakaiban kerületenként összegyűltek, és ilyenkor nemcsak élő és elhunyt hívek és elődeik lelki üdvösségéért imádkoztak, hanem az egyházi szertartások és az előírt imák befejezése után az aktuális egyházi kérdésekről tárgyaltak. A papság tekintélyének elismerése az egyházközség híveinek vagy patrónusainak a részéről nem azt jelentette, hogy mindenben egyetértettek volna azzal, amit a pap tett. Előfordultak kölcsönös vádaskodások, néhány esetben akár tettlegességig is fajultak az összetűzések, amelyek kapcsán példákat is megemlítek.

A második fejezetben az erdélyi fejedelemség papjaival és a hozzájuk kapcsolódó problémákkal foglalkozom, nyomon követve azokat az eseményeket, amelyek a későbbi korokban is meghatározták az erdélyi katolicizmus és ezen belül a

katolikus papság helyzetét. A 16. században ugyanis mélyreható vallási és társadalmi átalakulások történtek Európában: a kontinensen végigsöpört a reformáció, amelynek tanai és az ezt követő mozgalom elérték Erdélyt is. A protestáns tanoknak itteni elterjedése egybeesett az önálló fejedelemség kialakulásával, amely nemsokára a protestantizmust valójában *államvallásnak* tekintette. A gyulafehérvári székesegyház egészen 1565. április 6-ig – amikor a székesegyházból eltávolították az oltárokat a szobrokkal és az orgonákkal együtt, és *betiltották a miséket – a papok és kanonokok vigyázták, és miséztek ott, a kegyes királyi megegyezés szerint*. A katolikusellenes intézkedések csúcspontját az 1566 márciusában tartott tordai országgyűlés határozata jelentette, amikor is a váradi káptalan tagjait választás elé állították: vagy áttérnek, vagy távozniuk kell az országból.¹¹ A reformáció első évtizedeiben a katolikusok elleni gyűlölet olykor a tetlegességig fajult. Erre a legjobb példa az 1592-ben történt székelyudvarhelyi eset. A korabeli tanúk kihallgatási jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a katolikusok zászlós, keresztes átvonulásakor a városon, rájuk lőttek.¹² Ilyen körülmények között a kevés számú megmaradt katolikus pap pasztorációs szolgálata nehézségekbe ütközött. Lakatos István kozmási plébános a *Siculacaliában* leírja, hogy a papok sokkal nagyobb biztonságban élhettek a pogány törökök között, mint az erdélyi fejedelmek alatt.¹³ A katolikusellenes rendelkezések a fejedelemség egész ideje alatt érvényben maradtak, jóllehet nem mindig alkalmazták azokat. Az országgyűlések vagy a fejedelmek olykor engedményeket tettek a katolikusoknak, végső soron azonban a megmaradt kevés katolikus és papjaik egy protestáns fejedelemségben és vallásilag hátrányos helyzetben éltek.

A reformáció térhódításának idején, főleg Székelyföldön érdekes helyzet állt elő: az történt, hogy sok egyházközség, annak ellenére, hogy katolikus pap nélkül maradt, nem lett protestáns,¹⁴ és a nős papokat is elfogadták. Az erdélyi protestáns hatalom ugyanakkor éppen a nős papokon keresztül szeretne volna ezek egyházközségeit protestánsná tenni, de nem ért el igazi sikert. Az igazsághoz persze

---

¹¹ Vö. HORN Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Budapest 2009. 27–28.

¹² *Székely oklevéltár II.* (közéteszi: DEMÉNY Lajos – PATAKI József). Bukarest 1985. 288. sz.

¹³ BOGA Alajos: *Székelyföld történetirója a XVII. században*. Kolozsvár 1914. 47–48.

¹⁴ Előfordult, hogy a katolikusnak megmaradt hívek úgy próbálták megoldani saját lelkipásztori *ellátásukat*, hogy protestáns prédikátort fogadtak fel. Ezt tették például a jegenyei katolikusok, akik felfogadták az egeresi prédikátort, olyan szerződési feltételekkel, hogy náluk nem lelkészkedhetik, csak a megnevezett szolgálatokat végezheti el, mint a temetés, keresztelezés, esketés és az írásbeli feladatok. Vö. P. BENEDEK Fidé: *Kájoni János életpályája*. In: P. BENEDEK Fidé: *Csíksomlyó* (sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: SAS Péter). Kolozsvár 2000. 347–481. Itt: 364.

az is hozzátartozik, hogy a reformáció tanait a katolikus papság jelentős része már korán magáévá tette, és a hitújítás terjedését segítette is. Így a lutheri tanok terjesztésében jelentős szerepet vállaltak az evangélikus vallás híveivé vált egykori obszerváns ferences szerzetesek, és persze a gyulafehérvári székeskáptalan kanonokjai közül is voltak, akik a reformáció követőivé váltak: gondoljunk itt Kálmáncsehi Sánta Mártonra, vagy épp Csáky Mihályra. Csáky püspöki vikárius, majd később János Zsigmond fejedelem nevelője és kancellárja volt.¹⁵ Ez a mélyreható változás maga után vont a hívek és a papság létszámának drasztikus csökkenését. Ennek szemléltetésére idézek több korabeli forrásmunkából származó számadatot. A jezsuita diplomata és történetíró, Antonio Possevino szerint például Erdélyben mintegy 50.000 (ebből 40.000 Székelyföldön) a katolikusok száma, akiket 24 pap pasztorált. Báthory Endre bíboros Rómába küldött jelentésében pedig 1591-ben többek között beszámolt arról, hogy Csíkszéken 17 templom (plébánia) és 13 plébános van. Mindenik templomhoz 300 család tartozott.

A megmaradt kevés katolikus lelkipásztori ellátása nagy nehézségbe ütközött. Mivel az erdélyi katolikusoknak nem volt papnevelőjük, a papság utánpótlását más országokból várták. Az idegenből jött katolikus papsággal szemben azonban a protestánsok bizalmatlanok voltak, mivel attól tartottak, hogy jezsuiták, s ezért erőszakosan léptek fel velük szemben. Sokak jezsuita mivolta igaznak is bizonyult: többen közülük világi papként érkeztek a fejedelemség területére. A Hitterjesztés Szent Kongregációja Erdélyt missziós területként kezelte, ezért arra törekedett, hogy hithirdetőket küldjön ide, az újonnan alapított pápai egyetemeken pedig ösztöndíjakat biztosított az erdélyi missziót felvállaló papnövendékek számára. A dolgozatban több olyan, a papságra készülő erdélyi fiatal tanulmányait és életútját próbálok nyomon követni, akik tanulmányaikat Rómában a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban és *Collegium Urbanum de Propaganda Fide*ben, Bécsben a *Collegium Pontificium Viennense*ben, vagy Olmützben, Grácban, Braunsbergben, Vlnóban, és nem utolsósorban Nagyszombatban végezték. Ez utóbbiban az alapítás óta az erdélyi diákok részére 12 alapítványi hely volt fenntartva, amelyek számát Erdély választott püspökei tovább gyarapították. Az 1556–1690 közötti időszakban 184 plébánosnak, akik az erdélyi egyházmegyében szolgáltak, sikerült a nevét és a szolgálati helyét megállapítani, akik közül mintegy 69-ről tudtam kimutatni, hogy hol készültek fel a

---

¹⁵ Csáky Mihályról bővebben lásd HORN: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, 161–171.

papságra, valamint hol részesültek magasabb szintű képzésben. Itt világi papokról van szó. Természetesen előfordulhatott az is, hogy a szerzetest világi papként tüntettem fel vagy fordítva. Ez annál is inkább megtörténhetett, mivel még a 17. században is sok helyen az egyházmegyei papot *páter* megszólítással illették. A királyi Magyarország főpapjai is igyekeztek segíteni a papságra készülő erdélyi fiatalokat. Így Oláh Miklós esztergomi érsek 1000 aranyat hagyott (Bécs, 1569. december 7.) alapítványában arra, hogy ennek kamatai a bécsi egyetemen tanuló két erdélyi fiatal költségeit fedezzék, Pázmány Péter pedig 1623 őszén megalapította a róla elnevezett bécsi papnevelőt, amelybe erdélyi fiatalok is felvételt nyertek. A fejedelemség utolsó évtizedében a paphiányt szándékozott megoldani a háromszéki Nagy Mózes is, aki Eszterházyan *szeminárium*-alapítással próbálkozott.

A protestáns fejedelmek közül Bethlen Gábor valláspolitikáját szokták a legtoleránsabbnak nevezni. A *jezsuiták miséjére* például a pünkösdi ünnepekkor saját zenészeit küldte, Szini István jezsuita atyát éveken át a gyulafehérvári fejedelmi udvarból élelmezte, amikor ez a hívek adakozására volt utalva. Káldi György jezsuitának bibliafordítása kinyomtatását anyagilag is támogatta.¹⁶ 1614-ben pedig a bethlenfalvi katolikusok védelmére kelt. Az történt ugyanis, hogy a faluban, amely tiszta katolikus volt, a protestánsok betiltották a szentmise bemutatását, és a ferences barátal, aki papjuk volt, megígértették, hogy ott többé nem prédikál. A jövőre nézve azonban a fejedelem megengedte, hogy a pap ott lakhasson és a katolikusok a vallásukat gyakorolhassák.

A reformációt követően kialakult felekezeti *status quo* részben meghatározta a papság lekipásztorkodásának a kereteit, amelyeket kiemelten tárgyalok. Ezek közé tartoztak elsősorban az országgyűlési és fejedelmi határozatok. Továbbá a papfogadás és az ehhez kapcsolódó papnak járó bér körüli egyházközségi határozatok. Ez utóbbiak például szabályozták a papnak és a mesternek járó bért. Ennek a behajtását pedig nagyon komolyan vették: a bér megtagadása miatt a megyebírák és egyháziak büntető hatalommal, zálogolási joggal is fel voltak ruházva.

A katolikus egyház hierarchiájának felszámolása maga után vonta a megmaradt kevés számú világi pap fegyelmének a lazulását, amire külön is kitérek. Ezekről árulkodnak a hazai levéltárainkban és a Hitterjesztés Szent Kongregációjának

---

¹⁶ Káldi György bibliafordításával kapcsolatban lásd bővebben GYÜRKI László: *Használta-e Káldi György Szántó (Arator) István fordítását?* In: *Minden kegyelem!* (szerk. MARTON József – OLÁH Zoltán), 199–207.

levéltárában található dokumentumok, amelyeknek jelentős hányada a forráskiadványokban olvasható. Itt a fegyelmi ügyek széles skálájával találkozhatunk, kezdve a papok rezideálási kötelezettségétől egészen a kötelező nőtlenség megtartása körüli bonyodalmakig. A katolikus egyház a lehetőségek határain belül mindent elkövetett a papi fegyelem megszilárdítása érdekében, ami nem ment könnyen, mert az országgyűlés és a fejedelem esetenként korlátozta azok hatalmát, akik erre joghatóságot kaptak. Ezt történt például az 1649-es háromszéki esperesválasztás után, ahol azt a Győrffy Jánost választották meg, aki pappá sem volt szentelve, hanem licenciátusként működött, és az őt megregulázni akaró Szalinali helynököket feljelentette a fejedelemnél. A feljelentésnek az lett a következménye, hogy a helynök kemény hangvétellű fejedelmi intésben részesült. Annak ellenére, hogy a székelyföldi plébánosok jelentős része nem vette komolyan az egyházi előírásokat, a protestantizmus iránti szimpátiával mindössze egyetlenegy székelyföldi papot, a baróti plébánost vádolták meg, aki Szalinali vizitációja idején, nős plébánusként katolikus módra prédikált, de csak a lutheránusoknak volt hajlandó *meggyónni*. Az erdélyi szász lutheránusok ugyanis a 19. századig *megtartották* a gyónást.

Az alacsony létszámú katolikus papságnak, annak ellenére, hogy püspök nélkül maradt, mindig voltak egyházi és világi előjárói, akik valamilyen formában gondját viselték, vagyis a megfelelő fórumokon megvédték az érdekeit, gondoskodtak a papi utánpótlásról és ellátásukról, a fegyelmiük fölött örködték. Ezek közé tartoztak az erdélyi választott püspökök, vikáriusok, főesperesek és a katolikus főurak.

Annak ellenére, hogy az egyházmegye területén nem tartózkodhatott püspök, az erdélyi katolikusok, nevezetesen a papság problémáinak megoldása végett, a magyar királyok Erdély részére úgynevezett választott püspököket neveztek ki, akikkel szemben a Szentszéknek kifogásai voltak. A pápa ugyanis azon az állásponton volt, hogy a magyar király nem nevezhet ki püspököt olyan területre, amely nem az ő kormányzása alá tartozik, ezért az így kinevezett püspököktől az elismerést megtagadta. E kinevezett püspökök nem tartózkodhattak Erdélyben, de az egyházmegye hívein és papságán mégis megpróbáltak segíteni. Bethlen Gábor jól felfogott államérdekből, mivel a fejedelemséget nem akarta kitenni a szektásodás veszélyének, jobbnak látta a katolikus hierarchiát az általa kinevezett püspöki vikárius alatt helyreállítani. A fejedelem az általa kinevezett erdélyi vikáriusoknak olyan hatalom gyakorlását engedélyezte, amelyet az egyházi törvények értelmében sem katolikus, sem protestáns világi fejedelem nem adhatott. E vikáriusok azonban

valójában mégis csak egy *vicarius generalis* joghatóságával rendelkeztek, akik a szükséges egyházi felhatalmazást az esztergomi érsektől kapták. A kinevezésüknek egyházz jogilag vitatható megoldása ellenére a vikáriusok az adott körülmények között a papság és a hívek előtt az egyházi hierarchiát képviselték. Vizitációik alkalmával például, a megfelelő világi és egyházi hatalom birtokában, az egyházközségek hívei és papjai között felmerülő nézeteltéréseket, valamint a papság fegyelmi ügyeit orvosolták. Ebben nagy segítségükre voltak a katolikus főurak (*katolikus státusok*), akik nemcsak a fejedelem és az országgyűlés előtt kifelé védték az egyház érdekeit, hanem annak belső életében is részt vettek, a világi törvények által garantált joguk okán is.

A Gubernium korszakában (1690–1867), amely a harmadik fejezet tárgyát képezi, az egyházmegyés papság már megváltozott politikai és társadalmi környezetben folytatta lelkipásztorációs tevékenységét. Természetesen a fejedelemség idején a katolikus papsággal kapcsolatban kialakult állapot a protestánsok tiltakozása ellenére tarthatatlanná vált, már csak a megváltozott hatalmi berendezkedés miatt is. A változás maga után vonta a katolikus egyház megerősödését, hiszen a fejedelemség idején, mint láttuk, a katolikus papság mozgásterét igencsak behatárolták az országgyűlési és fejedelmi határozatok. A katolikus papok és a hívek tehát új helyzettel találták szemben magukat, ami nem azt jelentette, hogy a protestáns fejedelemséget felváltó Habsburg-uralom alatt a papság élete *problémamentessé* vált volna. Dolgozatomban, a felhasznált források alapján, korrigálni szeretném azt a téves elképzelést, miszerint a katolikusokat pártoló hatalom alatt a katolikus papság minden külső kényszertől mentesen, megszabadulva a béklyóktól szolgálhatott a hívek körében. Ezt állítani éppen akkora tévedés, mint azt mondani, hogy a fejedelmi korban teljes volt a vallásszabadság. Valóban, a katolikus egyház a hatalom által birodalmi érdekből is támogatott kiváltságos helyzetbe került Erdélyben, de ennek nagyon is megvolt az ára. A dolgozatban feldolgozott források mindenképpen tetten érhető a hatalomnak az a törekvése, hogy a papságnak juttatott kiváltságok fejében tőle lojalitást követeljen. Ha pedig ezt nem kapta meg, keményen lesújtott. A hatalomhoz való viszonyulás vizsgálata alapján ugyanakkor nyugodtan állíthatjuk, hogy kiváltságai ellenére nem kötelezte el magát teljesen a fennálló hatalom mellett. Sőt, esetenként szembe is fordult vele, ami érthető is, hiszen sokan voltak, akik nem tolerálták, hogy a hatalom eszközeivé legyenek. Ebben a korban jól kitapintható a papság kiállása a hívei mellett az ellenük elkövetett jogtalanságok idején. Új jelenség

a korábbiakhoz képest, hogy ezúttal a papság nemcsak vallási, hanem világi érdekeket is védelmébe vett.

E fejezet első felében a papképzést, az egyházmegye központi papságát, a papságnak a katolikus restaurációban vállalt szerepét valamint pasztorációs tevékenységét tárgyalom. Ezt követi a papságnak a hatalomhoz való viszonya, fegyelmi ügyek, műveltség és az anyagi kérdések. Ha abból indulunk ki, hogy a katolikus egyház hierarchikus felépítésű, akkor ennek a fejezetnek az első fele a központi papságról kellene hogy szóljon. De mivel a kormányzat csak 1715-ben rendelte el a gyulafehérvári székesegyház valamint az elkobzott egyházi javak visszaadását, és a székeskáptalant is csak ebben az évben állították vissza, számomra logikusabbnak tűnt a dolgozatot a papi utánpótlás kérdésével kezdeni. A hatalomváltással ugyanis az utánpótlás ügye egycsapásra nem oldódott meg. Több, mint fél évszázadig kellett várni ama feltételek kialakulására, amelyek az egyházmegye önálló papneveldéjének megalapítását lehetővé tették. Az ezt megelőző korszak papneveléséhez nagyban hozzájárult a Kolozsváron megalapított jezsuita akadémia, valamint a különböző egyetemi központokban kiképzett papság. Meg kell jegyeznünk, hogy a hatalom beleszólt a papnevelésbe is, amelynek következtében egy időre a gyulafehérvári papnevelde megszűnt.

A visszaállított püspökségre és a hozzátartozó székeskáptalan papságára várt annak a munkának a megszervezése és koordinálása, amely a megváltozott körülmények között az egyházmegye újbóli talpraállításához vezetett. Az úgynevezett központi papság bemutatása során tulajdonképpen csak a kanonokokra tértem ki, mivel ők voltak azok, akik különböző hivatalokat betöltve és nem utolsósorban anyagi hozzájárulásukkal az egyházmegye újjáépítésében elől jártak. Sajnos a gyulafehérvári székesegyházban, annak ellenére, hogy többeket közülük ide temettek, egyikük síremlékét sem találtam meg.

Jóllehet a papságnak a katolikus restaurációban való részvétele tulajdonképpen összefügg pasztorációs tevékenységével, a két témát mégis külön tárgyalom, mert úgy látom, hogy a világi papság szerepvállalása az erdélyi katolikus restaurációban tisztázásra szorul. Ennek kapcsán elég csak arra gondolnunk, hogy az egyházmegye területén *a missziós munkát* elsősorban a szerzetesrendek vállalták fel, és a protestánsok által olyannyira sérelmezett *templomfoglalások* sem írhatók egyértelműen a világi papság számlájára. Itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy az egyes történészek által annyit emlegetett erőszakos térítések időszakában meglepő

módon voltak évek, amikor nagyobb volt a katolikus egyházból való kilépők száma, mint a belépőké, amit a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban található kimutatások alapján a dolgozatban közlésre érdemesnek tartottam.

Az államhatalom által is szorgalmazott missziós munka rádöbentette a katolikus papságot arra, hogy a protestáns tanok elsősorban szóbeli közlés útján terjedtek a hívek között, szükség van tehát a prédikálás rendszeresítésére, a protestánsok által megtámadott katolikus hitigazságokat pedig a trentói zsinat dokumentumai és kánonjai alapján kell megcáfolni. Ennek a munkának a folyamata: az Egyház hagyományos tanításának hirdetése, az isteni és egyházi törvények magyarázata, végül fontos ránevelni a híveket a szentségek ájtatos felvételére, a gyakorló katolikus életre.¹⁷

A papság pasztorációs tevékenységét érthető módon bővebben tárgyalom, annál is inkább, mivel ezzel kapcsolatban található a legtöbb levéltári anyag, ugyanakkor itt mutatkozik meg a legjobban a papoknak a megváltozott körülmények között végzett lelkipásztori munkája, emberi és papi magatartása és persze a hatalom gyakorta *terhes segítsége*. A hatalom ugyanis olykor beleszólt például a papok lelki életét érintő kérdésekbe is. Érthető tehát a papság korábban is említett ellenállása a mindent szabályozni akaró hatalmi önkénnyel szemben. Ebben az összefüggésben érdekes például a székely határőrség felállítása miatti ellenállás. Az is igaz, hogy az érintett vidékek papjai közül nem volt mindenki ellenszegülő vagy lázító. A *madéfalvi veszedelem* kapcsán sokan támadják vagy vitatják Bajtay püspök szerepét. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy Bajtay a vérengzés után lehetőségeihez mérten próbálta védeni az ügybe belekeveredett papjait. Zöld Pétert ugyan Gyulafehérvárra hozatta, hogy itt ítélkezzenek felette, de ő innen kétszer is megszökhetett. Természetesen a papságnak nemcsak az államhatalommal szemben voltak fegyelmi kérdései, hanem egyházfegyelmiiek is. Szembetűnő, hogy míg a fejedelemség idején a papok fegyelmi ügyei többnyire a papi nőtlenségre vonatkoztak, addig a Habsburg időkben ezek inkább a lelkipasztorkodással, a világi hatalommal kapcsolatosak.

E korszak vizsgálata során nem hagyhattam ki a papság műveltségével és kulturális szerepvállalásával kapcsolatos kérdések tárgyalását már azért sem, hogy rávilágíthassak a kultúra meghatározó szerepére az eredményes lelkipasztorációban.

---

¹⁷ Vö. GALLA Ferenc: *A magyar katolikus restauráció misszionáriusa*. Budapest 1946. 27.

Ez a papság igyekezett megfelelni a korszak mindennemű elvárásainak. Óriási lemaradást kellett behoznia, például ebben a korszakban a protestánsok a katolikusokat megszegyenítő fölénytel munkálkodtak a bibliafordításokon és annak terjesztésén. A Káldi-féle katolikus fordítású magyar nyelvű szentírás csak 1782-ben érte el a harmadik kiadást.¹⁸ A 18. századdal foglalkozó történészek megállapították, hogy Erdélyben ennek századnak a végén is megdöbbentő volt az elmaradottság. Az embereknek nem volt tudomásuk a világban történekről, és még kevésbé voltak képesek önállóan állást foglalni. Csak a szászoknak volt újságjuk, az 1784-ben meginduló *Siebenbürger Zeitung*, de sem a magyaroknak, sem a románoknak nem volt sajtóorgánumuk. Igaz, a Bécsben megjelenő magyar lapok eljuthattak Erdélybe, itt az egyik lapszerkesztő, Szacsvey Sándor erdélyi származású volt, de ez csak a legműveltebbekhez, a legvagyonosabbakhoz szólt, s nem pótolhatta az erdélyi célú, Erdélyben szerkesztett magyar lap hiányát.¹⁹ Az előbbiekhöz annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy a felelősség nem csak a katolikus papságé, főleg ha figyelembe vesszük azt, hogy a katolikus egyház ebben a korszakban az *építkezés* időszakában volt, amelynek eredményeként maradandó értékeket hagyott az utókorra.

Az állami dotáció ellenére a papság javadalmazása mindig problémát jelentett főleg a szűkösebb anyagiakkal rendelkező plébániák számára. Erről árulkodnak azok a levéltári dokumentumok, amelyekből kitűnik, hogy az egyházmegyei hatóságtól kértek segítséget azért, hogy a papot és a *deákot* eltarthassák. Ezek feladói papok és az egyes egyházközségek *megyebírái*. Úgy tűnik, mintha a fejedelemség idején a *pap és a mester* javadalmazása körül nem lett volna annyi probléma. Ennek okát abban látom, hogy az egyes egyházközségek csak akkor *fogadtak* papot, ha annak a megegyezés szerinti javadalmat meg is tudták adni. Most a megváltozott viszonyok között a papfogadás *szokása* visszaszorulóban van. A kisebb és szegényebb egyházközségek is igényeltek papot abban a reményben, hogy annak javadalmazását – egészen vagy részben – az egyházmegyei főhatóság valamilyen formában megoldja. Ha a kinevezett pap javadalmazását nem sikerült megoldani, akkor a pap és a hívek is hangot adtak elégedetlenségüknek. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy egyes egyházközségek gazdagsága és papjaik javadalmazása másokhoz viszonyítva nagy eltérést mutatott, amit ebben a fejezetben különféle összefüggésekben be is mutatok.

---

¹⁸ MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1848)*. Budapest 1934. 212.

¹⁹ MÁLYUSZ Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában*. Budapest 2002. 237–238.

Az 1867-es kiegyezéssel vége szakadt Erdély mintegy három évszázados különállásának a dualizmus ideje következett, amelyet az első és a második világháború követett, valamint a területi elcsatolások és a gyökeres politikai, társadalmi változások. A történelmi időintervallum szempontjából aránylag rövid időn belül bekövetkezett hatalmas változások természetesen hatással voltak az egyházmegye papságára is. A negyedik fejezetben ennek az időszaknak (1867–1964) a papságát veszem nagytitkos alá, követve az események kronológiai sorrendjét. Különös figyelemmel kísérem ugyanakkor a fent említett változásoknak a papságra gyakorolt hatását, valamint a papság ezekhez való viszonyulását. A problémák a kiegyezést követően azonnal jelentkeztek, ugyanis a bevett felekezetek jogegyenlőségének megerősítése révén a katolikus egyház elvesztette kiváltságos helyzetét. A papság szembe találta magát az Európán végigsöprő liberalizmussal, amelynek hatására az államok egyre jobban eltávolodtak az egyháztól, inkább a nemzeti érdekeket tartották szem előtt. A vallásos engedelmisségben szellemi sötétséget és a papi uralom iránti szolgáló alárendeltséget látták. Az erdélyi egyházmegye papsága úgy próbálta ez ellen felvenni a harcot, hogy arra biztatta híveit, a keresztény értékeket valló és felvállaló politikusokat küldjenek a parlamentbe. Mailáth püspök még pásztorlevélben (1917. augusztus 28.) is nyíltan hangoztatta a képviselőválasztások kapcsán, hogy a papságnak ki kell lépnie a politikai küzdelem színterére.

Mivel egyre több olyan törvény látott napvilágot, amely közvetve vagy közvetlenül a vallásos életet és a vallásnak a társadalomban elfoglalt szerepét volt hivatva szabályozni, ezek értelmezése és végrehajtása körül a papság és a helyi közigazgatási hatóságok között több esetben nézeteltérések keletkeztek, amelyekre a dolgozatban külön is kitérek. A dualizmus idején a papság számára a legnagyobb kihívást a felekezeti iskolák megvédése jelentette az államosítással (*közösítéssel*) szemben. A népiskolai oktatás tárgyában 1868-ban megjelent törvény ugyanis kimondta, hogy minden hitfelekezeti népoktatási tanintézet az állam felügyelete alatt áll. Ezeknek az iskoláknak a fenntartása, oly módon, hogy megfeleljenek az állam által támasztott követelményeknek, az egyházközségeknek, a plébánosoknak, mint hivatalból iskolaszéki elnököknek, egyre nagyobb gondot jelentett. De megoldásra vártak másfajta problémák is. Az országgyűlések például többször foglalkoztak az alsópapság állami javadalmazásának kérdésével (kongrua), hiszen egyes plébániák papjai ínségben éltek. Nehézséget jelentett továbbá az idős papok egzisztenciájának

biztosítása. Ebben az ügyben Fogarasy püspök körlevélben fordult a papsághoz, amelyben a kérdést megoldandó, kikérte véleményüket.

A dualista korszak papságának lelkeségéről és a hívek szellemi felemelkedéséért való gondoskodásáról sokat elárulnak az általuk tett alapítványok, amelyeket többnyire a tehetséges fiatalok iskoláztatási költségeinek fedezésére hoztak létre. A lelkipásztorkodás terén két jelentősebb kihívással kellett szembenézniük: a vegyes házasságok körül kialakult *zavaros* helyzettel, valamint a népesség szaporodása és az iparosodás során előállt új lelkipásztori teendők megoldásával. A kiegyezés után felgyorsult gazdasági fejlődés miatt egyre több helyen kellett létrehozni új plébániákat, mivel az ipari jellegű települések, illetve egyes székely városok lakossága jelentősen gyarapodott.

Az első világháború és az azt követő erdélyi hatalomváltás mind a püspököt, mind a papságot kemény próbatétel elé állította. Már a háború kitörését követő időszakban nehézségek adódtak a katonalelkészi (tábori lelkész) szolgálat körül. Az állami hatóságok egyre több papot hívtak be tábori lelkészi szolgálatra, ami a hívek lelkipásztori ellátásának rovására ment. A papok a háború kezdetén hazafias érzelmektől eltelve nem vonakodtak ettől a szolgálattól, később azonban, miután megtapasztalták a háború borzalmait, igyekeztek visszatérni híveik közé. A háború befejezése után pedig a hazatérő katonák egy része – a fronton megismert kommunista ideológia hatására – a papság ellen fordult, aminek következményeként Zetelakán még papgyilkosság is előfordult – ezt a sajnálatos esetet a dolgozatban részletesebben tárgyalom. A papokat az egyházmegye több településén különféle támadások érték, amelyekről a Gyulafehérvári Érseki Levéltár dokumentumai alapján tájékozódhatunk. Erdélynek Romániához csatolása felkészületlenül érte a papságot. Eleinte képtelenek voltak elhinni, hogy egy más országban kell élniük, ahol váratlanul más lett az állam nyelve, más szokások és törvények érvényesülnek, és az újonnan kialakult helyzetet esetenként nem vették, vagy legalábbis nem akarták tudomásul venni. A hatóságok azonban a megfélemlítés eszközeivel éltek, többeket letartóztattak. Miután azonban nyilvánvalóvá vált Erdély státusa, a papság, annak ellenére, hogy az új hatalom minden tevékenységüket bizalmatlanul kezelte, megtalálta módját a hívek hatékony lelkipásztori szolgálatának. A plébániákon történő szokásos lelkipásztorkodás mellett megszervezte a rendkívüli vallásgyakorlatokat és hitbuzgalmi egyesületeket. Rendszeressé váltak a plébániai missziók, a Haynald Lajos püspök óta meghonosodott örökimádás gyakorlata ismét rendszeressé vált. Ezenkívül

általános lett minden egyházközségben az első vasárnapi szentségimádás és a Jézus Szíve tiszteletére tartott első-péntek, a csíksomlyói pünkösdszombati nagykikerülés pedig látványosságzámba ment. Az egyházmegye területén elszaporodott különféle vallásos egyesületek működésének harmóniája, valamint az egyházi felügyelet biztosítása érdekében a püspök körlevelet (501/1930. sz.) is kibocsátott. A tollforgatáshoz értő papok számos vallásos tárgyú könyvet és folyóiratot adtak ki, és kiemelkedően fontos feladatuknak tekintették a sajtóapostolkodást. A két világháború között megjelent több mint 48 római katolikus folyóirat valamelyikét a plébánosok igyekeztek eljuttatni a hívek szélesebb rétegeihez. A papok egy része a lelkipásztori munka mellett igyekezett enyhíteni hívei szociális problémáit azáltal, hogy bekapcsolódott a kibontakozó szövetkezeti mozgalomba. A polgári hatóságok előtt, valamint a román parlamentben az Országos Magyar Párton keresztül próbálta érvényesíteni jogait.

A második bécsi döntés után az egyházmegye kettészakadt. Márton Áron püspök a továbbra is Romániához tartozó Dél-Erdélyben, Gyulafehérváron maradt, és az itteni papságnak is megparancsolta, ki-ki maradjon a saját plébániáján. A Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi hívek és papság ügyeinek intézését Kolozsváron székelő helynökére bízta. Az így kettészakadt egyházmegye papságának egy része hazafias lelkesedéssel folytatta tovább a lelkipásztori munkát, ellenben a másik része – a dél-erdélyiek – a hatalom részéről való állandó fenyegetettség közepette éltek: minderről a dolgozatban példákon keresztül beszámolok.

A második világháború kezdetén és végén is az egyházmegye főpásztora bölcs előrelátással arra intette papjait, hogy ne kerüljenek *az események sodrásába*, hanem lelkipásztori kötelességüket lelkiismeretesen teljesítsék. Megparancsolta ugyanakkor, hogy a papok maradjanak a híveik között, vagyis megtiltotta a papság elmenekülését. Ennek ellenére a szovjet-román csapatoknak a Kárpátokon való áttörése következtében, a püspöki parancs ellenére, Észak-Erdélyből több mint 78 egyházmegyés pap hagyta el állomáshelyét. Egyes adatok szerint közülük 41-en a mai Magyarország területére menekültek. A Dél-Erdélyben maradt papok nem menekültek el, azonban legtöbbjüket rövidebb-hosszabb ideig a román hatóságok letartóztatták és internálták.²⁰ A háború befejezése után a püspöki felszólítások

---

²⁰ A második bécsi döntés után a román fennhatóság alatt maradt dél-erdélyi magyar egyházak papjaival és híveivel történt események feldolgozása még várat magára. Vö. VINCZE Gábor: *A*

hatására és a közlekedés valamelyes normalizálódásával elkezdődött az elmenekült papok hazatérése, akiktől a püspök jelentést kért. Ebben az érintettnek be kellett számolnia elmenekülése okáról, körülményeiről, a távolléte alatti tartózkodási és működési helyéről, valamint visszatérése után a plébániáján a hívek részéről való fogadtatásáról és az egyházi javak állapotáról. Márton Áron püspök ugyanakkor szükségesnek látta, hogy az elmenekült papok jelentéseinek megvizsgálása és az ezek alapján hozandó fegyelmi intézkedések végett létrehozzon egy Igazoló Bizottságot, amely a beérkezett jelentések tartalmának vizsgálata után jelentést és javaslatokat tett a püspöknek. A bizottság több, mint 70 papnak a jelentését vizsgálta felül; a személyreszóló javaslatokat közlésre érdemesnek tartottam. Az időközben megerősödött baloldali pártok több helyen fasizmussal, nacionalizmussal vádolták a visszatérő papokat. Több papot nem akartak visszaengedni a plébániájára, sőt elkezdődött a papok megfélemlítése, letartóztatása. A hatalom úgynevezett *purifikáló bizottságokat* nevezett ki, amelyek bárkinek a múltját megvizsgálhatták, és egy egyszerű elszólás miatt is bárkit internálásra ítéelhetek.

A baloldal hatalomra kerülésével, valamint a kommunista diktatúra nyílt egyházellenességével elkezdődött a papság kálváriája. A püspök igyekezett menteni papjait. Levéltári dokumentumok tanúskodnak például arról, hogy amikor értesült egy-egy papja elhurcolásáról, a tőle telhető eszközök felhasználásával próbálta kiszabadítani. Papjai érdekében még Petru Groza államelnökhöz is folyamodványt írt. A második világháborút követő két évtized az egyházmegye papsága számára a zaklatások, bebörtönzések és megaláztatások korát jelentette. Amikor e korszak papságát kutattam, azt is látnom kellett, hogy egy többnyire kisebbségi sorsba került hívő népet pasztorált, amely elvárta tőle, hogy nemcsak nemzeti, hanem a kommunista diktatúra által semmibe vett egyéb jogait is megvédje. Ez óriási terhet jelentett a papság számára, amit még súlyosbított az a körülmény is, hogy az erdélyi magyar értelmiség jelentős része a baloldal hívévé vált, és nyíltan a papság ellen fordult, mert nem tudta eszközként felhasználni az úgynevezett *demokratikus rend* megvalósításához. A hatalom a békegyűlések ürügyén szerette volna manipulálni a papságot. A békegyűléseken résztvevő papok névsorát táblázatban közlöm. Természetesen voltak a papok között olyanok, akik a kommunista békepropaganda áldozataiként a püspök ellen fordultak, számuk azonban alacsonynak mondható.

Sokatmondó az a tény, hogy a kommunista hatalom a papság jelentős részét Márton Áron börtönévei idején sem tudta megtörni. Hiábavalónak bizonyultak a kirakatpercek, az anyagi tönkretétel, vagy épp a sajtótámadások. Márton Áron püspöknek a bebörtönzése után létrehozott és joghatóság nélküli gyulafehérvári egyházmegyei központ sem tudta a papságot a kommunista hatalommal való együttműködésre rábírní. Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy a papság zaklatása vidékenként változott. A nagyobb tömbben élő római katolikus hívek papjai nagyobb nyomásnak voltak kitéve, mint a szórványban levőké, és a zaklatások intenzitása az egyes párthatározatok függvényében is változott. De több-kevesebb erővel eltartott egészen az 1964-es amnesztia-rendelet²¹ megjelenéséig, amikor a politikai foglyokat szabadon engedték. Ez a dátum nem azt jelenti, hogy ezzel befejeződött volna a papság mindennemű üldözése, hanem csupán módszereiben változott. De ez a történelmi távlat hiánya és a tanúk élő emlékezete miatt nem képezte a vizsgálódásaim tárgyát.

A dolgozat egyes fejezeteinek terjedelme nincs egyenes arányban az ott tárgyalt korszak hosszúságával. A középkor papságát például sokkal nagyobb terjedelemben kellett volna tárgyalnom, mint a Habsburg-korszakét. Ez esetben a terjedelembeli különbözőséget befolyásolta a levéltári források mennyisége is. Nem kerülhette el a figyelmemet az a tény sem, hogy a középkort követő rövidebb korszakokban mondhatni mélyrehatóbb változások, események történtek. Olyan történelmi események (pl. reformáció), amelyeknek hatásai máig érezhetőek a papság életében. Az utolsó fejezet terjedelme pedig sokkal hosszabb az előbbieknél, holott alig száz év *papi történéseiről* van szó. Ez a történelmi eseményeknek aránylag rövid időn belüli gyors egymás után következéséből adódik, hiszen a kiegyezés utáni hosszabb időszakot követte az első, majd a második világháború, Erdély státusának változása, és nem utolsósorban a kommunista diktatúra.

A témák megválasztásához az ötletet gyakorta az elsődleges és másodlagos források, valamint az idevonatkozó szakirodalmi munkák adták: egyes témáknak a forrásokban való gyakori előfordulása olykor megmutatta a kutatás irányát, ráirányította a figyelmemet fontos összefüggésekre. Továbbá tekintettel voltam

---

²¹ Az amnesztia-rendelettel kapcsolatban lásd BĂLAN, Ion: *Patru decenii de la marea eliberare a deținuților politici* című tanulmányában a következőket írta: *Eliberarea deținuților politici a fost stabilită prin decretule nr. 767/1963, nr. 176 și nr. 411/1964, care nu au fost publicate în Monitorul Oficial, așa că nu cunoaștem conținutul lor.* In: *Historia*, 2004/18. Internet: <http://www.rostonline.org/rost/aug.2004/detinuti.shtml> (letöltve: 2010. december 15.).

azokra az egyházi és világi tényezőkre, amelyekkel a papság Erdély történelme során szembetalálta magát. Erre azért volt szükség, hogy jobban megértsük a papság magatartását egy-egy történelmi szituációban. Igyekeztem nyomon követni, hogy a közel egy évezred alatt hogyan élték meg papi identitásukat, miként viszonyultak az egyházi és világi előjárókhöz, a rájuk bízott hívekhez, stb. Az egyes fejezetek témái ezeknek a függvényében változnak, illetve egy adott korszakon belüli fontosságuk címén néhányat kiemelten is tárgyalok. Ennek folytán a fejedelemség papságáról szóló fejezetben nagyobb hangsúlyt kapott a paphiány és a papi utánpótlás kérdése, a Habsburg-korszakban az amúgy a katolicizmust támogató állami apparátus papsághoz való viszonya, vagy az utolsó fejezetben a liberalizmus hatása a lelkipásztorkodásra, valamint a papság magatartása a két világháború és a kommunizmus idején. Néhány téma, mint például a papi utánpótlás, fegyelmi és anyagi kérdések, lelkipásztorkodás, a papság politikai, tudományos, kulturális és szociális szerepvállalása, szinte minden fejezetben helyet kaptak.

Noha a dolgozat témája az egyházmegyés (világi) papság, előfordult, hogy a szerzetes papságot érintő kérdésekre is kitértem, annál is inkább, mivel a szerzetes papság mindvégig jelen volt az egyházmegyében, és szoros kapcsolatban állt az egyházmegyés papsággal. Ez nem zárta ki azt sem, hogy a más-más lelki beállítottság és érdekek következtében köztük nézeteltérések is felütöttek a fejüket. De mindenképpen el kell ismernünk azt, hogy a szerzetesek a protestáns fejedelmek idején és a rekatolizációs időszakban egyaránt derekas munkát végeztek.

Arra törekedtem, hogy a papok esetleges fegyelmi ügyeit, általánosítások nélkül, a valóságnak megfelelően közöljem. Ennek létjogosultságát abban látom, hogy napjainkban egyes szerzők vélt vagy valós papi hibákat elferdítve, vagy épp a tények valós ismerete nélkül *népszerűsítene*k. Ha a magam részéről elhallgatnám ezeket a problémákat, akkor úgy tünne, hogy nem merem felvállalni az egyházmegye papsága árnyoldalainak a taglalását, valamint a rosszindulatúan terjesztett kliséket és előítéleteket nem szembesítem a történelmi tényekkel. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy az egyház papjai a saját koruk gyermekei voltak, korabeli gondolkodásmódjuktól, eszközeiktől és útjaiktól vezérelve.²² Egy adott korszak papságának magatartását nem lehet a mai kor mércéje alapján megítélni, mindig figyelembe kell vennünk azt a történelmi miliőt, amelyben éltek, ellenkező esetben a

---

²² Vö. HESEMANN, Michael: *Sötét alakok. Mítoszok, legendák és hazugságok a Katolikus Egyház történetéből*. Budapest 2009. 15.

téves ítéletek, az egyszerűsítések csapdájába eshetünk. A fegyelmi ügyeket tartalmazó dokumentumok tartalmának feldolgozása során nagyon körültekintőnek kell lenni, mivel az itt leírtak sok esetben nem felelnek meg a valóságnak. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy a fegyelmi ügyek dokumentumainak vizsgálatakor több esetben is kiderült, hogy szerzőjük (vagy szerzőik) többnyire ellenszenvtől és személyes bosszútól vezérelve cselekedett (vagy cselekedtek). Az esetek kivizsgálása során az Egyházmegyei Főhatóság ennek tudatában, mindig nagyon óatosan járt el. A példaként ismertetett néhány eset közlésével azokra a fegyelmi kérdésekre próbálok rávilágítani, amelyekkel korszakonként a papságnak meg kellett küzdenie.

A felhasznált elsődleges és másodlagos források, valamint forrásmunkák, tanulmányok az egyes fejezetekben tárgyalt témák szerint változnak. De mindenikben közös, hogy az egyházmegye világi papságával összefüggő és Erdéllyel kapcsolatos anyagot dolgoztam fel. Így a középkor papságával foglalkozó első fejezetben elsősorban az Erdéllyel kapcsolatos forráskiadványok felhasználását részesítettem előnyben. Az eddig megjelentek elegendő anyagot biztosítottak ahhoz, hogy az erdélyi középkori papsággal kapcsolatos kérdéseket elfogadható módon tárgyalhassam. Ebben nagy segítségemre volt a Jakó Zsigmond által közölt, a kolozsmonostori konvent 1289–1556 közötti időszakának 5444 jegyzőkönyvkivonata, valamint az 1301–1359-es időszak erdélyi okleveleinek 2879 regesztáját tartalmazó három kötete, amelyeknek az anyagát messzemenően hasznosítottam. Természetesen a forráskiadványokhoz kapcsolódó szakirodalom és kézikönyvek is segítették a téma jobb megértését és magyarázatát. A második fejezetben nagyon sok szerzetesekkel (elsősorban ferencesekkel és jezsuitákkal) kapcsolatos anyagot közlök, mivel a forrásaim egy részéhez az anyagot az ő jelentéseikből, leveleikből merítettem. Itt érdemesnek tartom megjegyezni, hogy ezek olykor torzított képet mutatnak a valós erdélyi helyzetről, ezen belül az itteni papságról is. Ennek okát talán abban kell keresnünk, hogy a szerzetesek igyekeztek kiemelni itteni munkájuk nehézségeit és persze fontosságát, ami többnyire egyébként meg is felelt a valóságnak. A fejedelemség korának papságával kapcsolatos kérdések *helyszínei* leginkább a Székelyföldre összpontosulnak, egyszerűen azért, mert ezen a vidéken maradtak meg egy tömbben a katolikusok, Erdély más vidékein pedig szórványban voltak, így papjaikról is alig van tudomásunk. Az egyházmegye területén elszórtan található katolikus főúri udvaroknak lehettek ugyan katolikus papjai, de ők is leginkább szerzetesek voltak. A felhasznált források *összeválogatásában* arra törekedtem, hogy

a Hitterjesztés Szent Kongregációjának archívumában, a jezsuiták levéltáraiban található erdélyi vonatkozású, elsősorban az erdélyi egyházmegye papsággal kapcsolatos nyomtatásban kiadott és a nálunk fellelhető dokumentumok között *egyensúly* legyen. Ez utóbbiak, vagyis az erdélyi katolikus papsággal kapcsolatos helyi források kevés számban, de annál nagyobb területi szórásban találhatók. A Gyulafehérvári Érseki Levéltárban alig található néhány fejedelemség-kori dokumentum. A Batthyaneum Dokumentációs Könyvtárban ebből a korból szép számmal vannak források, ezek között azonban alig van néhány, amely a papsággal kapcsolatos, felekezeti hovatartozástól függetlenül. Erdély más levéltáraiban szórványosan még találunk ennek a kornak papságával foglalkozó dokumentumokat, amelyek többnyire nyomtatásban is megjelentek. A Habsburg uralom erdélyi megjelenésével és az egyházmegye püspöki székhelyének Gyulafehérváron való visszaállításával párhuzamosan beindult a püspöki kancellária, amelynek levéltári anyaga fennmaradt: a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban megtalálható és kutatható. A harmadik és a negyedik fejezetben tárgyalt témákhoz a forrásaimat többnyire az itt őrzött levéltári dokumentumokból merítettem. Közülük is elsősorban azokat használtam fel, amelyek egy-egy jelentősebb történelmi eseményhez kapcsolódnak, mert a meglévő hatalmas levéltári dokumentációs anyagnak a teljesség igényével történő áttekintése, feldolgozása lehetetlenség. A fontosabb történelmi események mentén való levéltári kutatás viszont kivitelezhetőnek bizonyult. Ennek ellenére, meglepő módon, az 1784. évi Horea vezette parasztfelkelés idejéből, a *püspöki iratok* között, az erre vonatkozó és a felkelés által érintett települések papságával foglalkozó dokumentumokat nem találtam.

A Habsburg hatalom erdélyi térnyerése után a katolikusok és protestánsok közötti viszony is sokat változott. Ennek a protestáns szemszögből való láttatásához a kolozsvári Református Főkonzisztórium Levéltára szolgáltatott anyagot: az itt található dokumentumok közül a dolgozatban elsősorban a templomfoglalásokkal foglalkozókat tanulmányoztam és használtam hivatkozási alapként.

A felhasznált dokumentumok kiválogatása, főleg a második világháborút követő időszak tárgyalásakor, nehézségbe ütközött, nemcsak a témához fűződő források sokasága és sokszínűsége, hanem elsősorban a történelmi távlat hiánya miatt is. Ebben az alfejezetben szereplő több személy neve ugyanis a még élő emlékezet részese, néhány élő egyházmegyés papunk pedig a történések aktív szereplője volt. Nem szeretném megsérteni azon papok emlékét, akik áldozatul estek a kommunista

propagandának, a korrektség azonban megkívánta tőlem, hogy ne kerüljem meg a tevékenységüket tartalmazó levéltári források áttekintését, és esetenként az ezekre való hivatkozást. Figyelemre méltó, hogy az 1989-es romániai fordulat után egyre több olyan dokumentum- és tanulmánykötet lát napvilágot, amely a román állambiztonsági szervezet (szekuritáté) és a kommunista párt volt irattárában található dokumentumokat közöl. A bennük fellelhető anyagokat is felhasználtam, amikor az egyházmegye papságával összefüggésben voltak.

A dolgozatban felhasznált levéltári anyagot lehetőleg az adott korszak, évek dokumentumainak egyenkénti áttekintése után válogattam. Az időigényes munka számomra azzal a haszonnal járt, hogy nemcsak egy kutatott téma anyagát ismerhettem meg, hanem betekintést nyerhettem az egyházmegye papságát érintő, a levéltári anyagokban fellelhető, a dolgozatban nem tárgyalt egyéb kérdésekbe is. Mivel összefoglaló dolgozatot szándékoztam írni, a felhasznált levéltári és más forrásokban található dokumentumok részletes elemzésétől el kellett tekintenem; a kényszerű válogatás természetesen nem zárta ki dokumentumok tartalmának esetenkénti összevetését.

Lábjegyzetben több pap rövid életrajzát közlöm, ezek kiválogatása során figyelembe vettem az illető papok kiemelkedő munkásságát, valamilyen fontos hivatal betöltését, vagy épp a velük kapcsolatos történések jelentőségét. Terjedelmi okok miatt is lehetetlen lett volna közölni a dolgozatban szereplő minden pap életrajzát, gondolok itt elsősorban a negyedik fejezetben előforduló különböző papi listákra.²³

A dolgozatba beillesztett táblázatok az adott témák jobb megértését, áttekinthetőségét szolgálják. A dolgozat végén a függelékek mintegy kiegészítik a tárgyalt témát. Az itt található eredeti dokumentum-másolatok (fotókópiák) pedig közelebb hozzák a tárgyalt korszak papságát és érthetőbbé teszik az egyes történéseket.

Az ezeréves egyházmegyénk papságának történetét kutatva nemcsak új ismeretekkel gazdagodtam, hanem jobban megértettem a mások által is megfogalmazott igazságot: a pap nem közvetítő Isten és a közösség között, hanem szolgálja annak, és az egyedüli közvetítőnek, Krisztusnak. Szolgálatát ugyanakkor nem csupán a közösségen belül fejté ki, hanem annak szolgálatában. Az a célja, hogy hirdesse és közvetítse a Krisztus által létrehozott üdvösséget, és ezáltal építse a

---

²³ Ezt megtettem az egyházmegye ezeréves jubileumára kiadott *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára* című kötetemben.

közösséget.²⁴ Egyházmegyénk papsága, amelynek én is tagja vagyok, egy évezreden keresztül ennek a szolgálatnak és közösségépítésnek a szellemében munkálkodott.

---

²⁴ Vö. GROCHOLEWSKI, Zenon: *Krisztus papságának újdonsága*. In: *Itt vagyok engem küldj! Tanulmányok a papságról* (szerk. MARTON József – OLÁH Zoltán – KOVÁCS F. Zsolt). Budapest – Kolozsvár 2010. 13–20. Itt: 19.